

**Function of the Semantics of "Opposition" in a Tale from
"Beyhaqi's History"***

Fereshteh Mahjoub¹ | Maryam Haghi²

Abstract

1. Introduction

According to the structuralists, all phenomena belong to a structural system whose elements and components have a purposeful and coherent relationship with each other, and understanding this relationship is possible only by discovering the differences. One of the most important of these relationships is binary opposition. Semantic oppositions are one of the branches of binary opposition at the level of the word, in which the word finds its meaning according to its opposite pair.

In the field of language and literature, structuralism examines the factors that bring the structure of a work closer to the artistic structure and cause the connection of the parts of a work with its whole. One of the most important factors is binary opposition.

*** Article history:**

Received: 27 September 2023

Received in revised form 12 November 2023

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 26, No. 54, Fall and Winter 2024

Accepted: 15 November 2023

Published online: 18 December 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding Author). Email: F.Mahjoub2022@pnu.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran. Email: m.haghi@pnu.ac.ir

In the story of "Harun and the Two Ascetics", Beyhaqi first describes Harun's entrance into Ibn-Omari's house, the conditions of Ibn-Omari's house, and what happens there; then he describes the conditions of Ibn-Sammak's house and the events that take place there, which are completely opposite to each other.

Beyhaqi, as a master historian and storyteller, who is also well aware of the subtleties of language, has strengthened the main matrix of the story, which is the binary opposition of true asceticism/false asceticism, with the help of various oppositions. Extracting and studying these types will introduce the way of thinking and the attitude of this capable writer.

2. Methodology

Semantic oppositions in the story of "Harun and the Two Ascetics" have a wide application in such a way that they can be considered as the important features of this story. Based on this, the main goal of this research is to determine the types of semantic oppositions in this story and to explain the processing method and its functions in a descriptive-analytical method which leads to a better understanding of the message of the story and its aesthetic aspects.

In the present research, first, different types of oppositions will be discussed. Then the related items in the context of the sentence will be analyzed and the thought that causes its consistency will be analyzed.

3. Discussion

Semantic opposition is based on the concept that is created between two opposite words, and from the linguistic point of view, it has different types:

1- Graded opposition: two words that are conceptually opposed to each other are graded; words like cold/hot; 2- Directional opposition: two words are opposed to each other; words such as going/coming or

sending/receiving; 3- Complementary opposition: the negation of one of the two words proves the other; for example, the two words alive/dead; 4- Two-way opposition: the opposites are placed in a two-way relationship with each other, words like husband/wife; 5- Lexical opposition: the words are opposed with each other with the help of negative morphemes, words like aware/unaware; 6- Implicit opposition: two opposite words do not seem to have any opposition with each other and in this sense they may even be unrelated to each other; for example, elephant/cup (fil/fenjan in Persian). Apparently, these two words have nothing to do with each other, but in their implicit meaning, there is an opposition of big and small.

The story of "Harun and Two Ascetics" from Beyhaqi's History is made up of the macro semantic oppositions of "hypocritical asceticism/true asceticism" and is strengthened by the help of small semantic oppositions such as "greed/contentment", "poverty/wealth" and "trust/fear".

According to this story, Harun al-Rashid goes to Mecca. It is reported to him that there are two ascetics named Ibn-Omari and Ibn-Sammak living in Mecca who do not appear before any king. Harun tells "I wish to see these ascetics who do not near the kings and to hear their words, and to know what their state and character is, inside and outside.". Then he decides to test them with bags of gold.

The story of Ibn-Omari is narrated firstly and then comes the story of Ibn-Sammak. The mentioned oppositions are visible both in the speech and in the behavior of the two ascetics. What Harun sees and hears in the house of Ibn-Omari is completely different from what he faces in the house of Ibn-Sammak. The reader can make a right judgment about the behavior and speech of two ascetics in front of the king.

Ibn-Omari feels himself in a lower position than Harun, but Ibn-Sammak places himself in a higher position than the king and does

not fear him. As a hypocritical ascetic, Ibn-Omari's greed for worldly wealth and the king's forgiveness made him speak from a position of weakness. He fulfills all the usual compliments. His words are very short and as soon as Fazl (the vizier) protests, he withdraws. It seems that his greed has folded his speech and he does not have the necessary courage to speak. Since Ibn-Sammak is a real ascetic and does not have any desire to be related to Harun, his speeches are longer and bolder, and his advice and preaching are more direct. The part of the story that is related to the house of Ibn-Omari is about one page, while the part that is related to the house of Ibn-Sammak is twice as long and is about two pages.

4. Conclusion

Oppositions play an important role in the beauty and structural coherence and content of the text. Beyhaqi's History is one of the most important Persian historical and literary texts and the story of "Harun and Two Ascetics" is one of the beautiful stories of this book. In this story Harun al-Rashid decides to visit two ascetics (Ibn-Omari and Ibn-Sammak) and ask them for advice and then test them by giving them gold bags. Ibn-Omari accepts the gold and Ibn-Sammak declines it. Everything that happens in the house of Ibn-Omari and Ibn-Sammak is in opposition to each other.

Beyhaqi is not an ordinary historiographer, but the owner of a deep and profound worldview, which is evident in most of his narratives. He was well aware of the educational and moral benefits and purposes of history, and for that reason, while narrating historical events, he neglected to emphasize its educational elements. The story of "Harun and Two Ascetics" is among these stories. The text of the mentioned narrative constitutes a thought system and a matrix of oppositions. The frequency of "graded opposition" is the most.

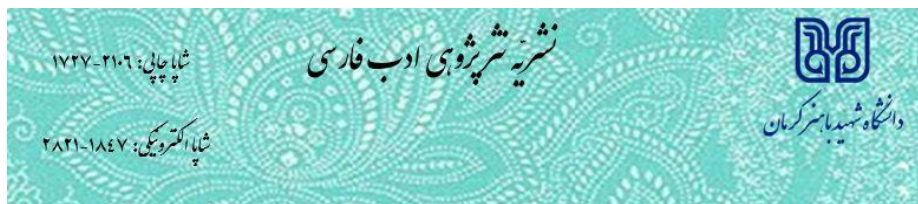
Keywords: Semantic oppositions, “Harun and the Two Ascetics”, “Beyhaqi’s History”, Graded opposition, Complementary opposition.

How to cite: Mahjoub, Fereshteh. & Haghi, Maryam. (2024). The function of the semantics of "opposition" in one story of Beyhaqi history Title of paper. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 26(54), 267-302. <http://doi.org/10.22103/JLL.2023.22260.3094>

References

- Abrams, M. H. (2005). *Descriptive dictionary of literary terms*. Translated by S. Sabziyan. First edition, Tehran: Rahnama. (in Persian)
- Attar, F. (2005). *Tazkerat ol-owliya*. Corrected and explained by M. Estelami, 15th edition, Tehran: Zovvar. (in Persian)
- Beyhaqi, A. (1977). *Beyhaqi history*. Edited by A. Fayyaz, second edition, Mashhad: Ferdowsi University Press. (in Persian)
- Beyhaqi, A. (2010). *Beyhaqi history*. 2 volumes, corrected by M. J. Yahaqqi, & M. Seyyedi, third edition, Tehran: Sokhan. (in Persian)
- Chehri, T., & others. (2012). "Analysis of lexical oppositions and contradictions in Sana'i poetry". *Gohar Goya Research Journal*, Volume 7, Number 2. pp. 141-158. (in Persian)
- Farzi, S., & Pourkhaleqi Chatroudi, M. (2009). "The interpretation of the tale of two ascetics from Beyhaqi history based on Jacques Lacan's theory", *Literary Inquiries*, Volume 42, Number 164, pp. 115-142. (in Persian)
- Haqiqat, S. (2006). *Political science methodology*. First edition, Qom: Mofid university publication. (in Persian)
- Hayati, Z. (2009). "Semiological investigation of mutual elements in the imagery of Rumi's poems". *Literary Criticism Quarterly*, Volume 2, Number 6, pp. 7-24. (in Persian)
- Jahandideh, S. (2000). *The text in the absence of metaphor (examining the aesthetic dimensions of Beyhaqi history)*. First edition, Rasht: Chubak. (in Persian)
- Karami, M. (2010). *Analytical study of Beyhaqi historical anecdotes*. First edition, Mashhad: Beh-Nashr. (in Persian)
- Mahmoudi, M. (2016). "Looking at speech acts in the characters of the story of two ascetics from Beyhaqi history". *In the 4th Conference on Literary Text Studies*, Tehran, December 30, 2016. (in Persian)
- Ogden, Ch. K. (2019). *Opposition (linguistic and psychological analysis)*. Translated by K. Safavi, first edition, Tehran: Elmi. (in Persian)
- Okhovvat, A. (2012). *Story's grammar*. First edition, Isfahan: Farda. (in Persian)

- Qasim Zadeh, A. (2016). *Coexistence of comparative literature and literary theories*. First edition, Qazvin: Academic Jahad. (in Persian)
- Safavi, K. (2019). *An introduction to semantics*. Sixth edition. Tehran: Sureh Mehr. (in Persian)
- Sharif Nasab, M. (2014). "binary oppositions in popular stories", *Two Quarterly Journals of Popular Culture and Literature*, Volume 3, Number 6. pp. 1-21. (in Persian)

کارکرد معناشناسی «تقابل» در حکایتی از تاریخ بیهقی*

دکتر فرشته محبوب^۱، دکتر مریم حقی^۲

چکیده

به باور ساختارگرایان تمامی پدیده‌ها به نظامی ساختاری تعلق دارند که عناصر و اجزای سازنده آن‌ها با یکدیگر ارتباطی منسجم و تعاملی هدفمند دارند و فهم این ارتباط تنها از طریق کشف تفاوت‌ها میسر است. از مهم‌ترین این رابطه‌ها تقابل‌های دوگانه است. تقابل‌های معنایی از فروع تقابل‌های دوگانه در سطح واژه است که در آن واژه، با توجه به جفت متضاد خود معنا می‌یابد. بار ارزشی قطب‌ها در تقابل‌های معنایی مهم و اغلب یکی دارای بار منفی و دیگری مثبت است.

حکایت «هارون الرشید و دو زاهد» تاریخ بیهقی در زمره شاخص‌ترین روایات این کتاب است. این حکایت از تقابل معنایی کلان «زهد ریایی / زهد راستین» تشکیل شده و به مدد تقابل‌های معنایی خرد همچون «طمع / قناعت»، «فقر / ثروت» و «توکل / ترس»، تقویت شده است. پژوهش حاضر به شیوه توصیفی - تحلیلی در پی استخراج انواع تقابل‌های معنایی و تبیین جایگاه و کارکرد آن‌ها در روایت مذکور است. حاصل آنکه بیهقی آموزه‌های زهد را دو دسته کرده و برای تفهیم هریک، از تقابل‌های معنایی متناسب استفاده کرده است. دسته‌ای از مفاهیم همچون: «فقر و یا عدم ارتباط با حکام وقت» به زعم او اساسی‌تر است. بنابراین از «تقابل مکمل»

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۰۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۸/۲۱ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۲۴

نشریه نشر پژوهی ادب فارسی، دوره ۲۶، شماره ۵۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۲۶۷-۳۰۲
DOI: 10.22103/JLL.2023.22260.3094

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندهگان

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

رایانامه: F.Mahjoub2022@pnu.ac.ir

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

رایانامه: m.haghi@pnu.ac.ir

که متضمن معنای قطعیت و صراحت است استفاده کرده؛ بدین معنا که می‌بایست این آموزه‌ها بی‌چون و چرا پذیرفته شود. اما دسته‌ای از مفاهیم همچون: «گریه، مصاحبت خلق و کمیت نماز»؛ را فرعی دانسته بنابراین از تقابل‌های معنایی «مدرج و ضمنی» استفاده کرده است. تعداد بیشتر تقابل‌های معنایی مدرج و ضمنی در متن نشانگر آن است که بیهقی به زهد همراه با تساهل و انعطاف متمایل‌تر است و در تقید یا عدم تقید به مفاهیم فرعی آن به مخاطب آزادی عمل بیشتری داده است.

واژه‌های کلیدی: تقابل‌های معنایی، حکایت هارون و دو زاهد، تاریخ بیهقی، تقابل مدرج، تقابل مکمل.

۱- مقدمه

تاریخ بیهقی متنی تاریخی و ادبی و از زیباترین متون نثر فارسی است. «بی‌گمان قسمت اعظم ریشه‌های جمال‌شناسیک تاریخ بیهقی را باید در نظام زبانی این اثر جستجو کرد. به جرأت می‌توان گفت که نظام زبانی اثر بیهقی آنقدر برجسته است که این اثر، بین آسمان ادب و زبان معلق مانده است.» (جهان‌دیده، ۱۳۷۹: ۲۷)

داستان دو زاهد در زمره حکایت‌های زیبا و آموزنده تاریخ بیهقی است که نقش تقابل‌های معنایی در آن بسیار بارز است. بر طبق این حکایت هارون‌الرشید یک سال به مکه می‌رود. به او گزارش می‌دهند که در مکه دو زاهد به نام ابن‌العزیز عمری و ابن‌السماک زندگی می‌کنند که نزد هیچ سلطانی نمی‌روند. هارون به وزیر خود (فضل ربیع) می‌گوید که «مرا آرزو است که این دو پارسامرد را که نزدیک سلاطین نروند بینم و سخن ایشان بشنوم و بدانم حال و سیرت و درون و بیرون ایشان چیست؟». سپس تصمیم می‌گیرد آن‌ها را با کیسه‌ای زر بیازماید: «که مرأثیان را به حطام دنیا بتوان دانست.» بنابراین تصمیم می‌گیرد لباس بازرگانان را بر تن کنند و در خفا و ناشناس به خانه دو زاهد بروند.

در این داستان اجزای متقابل بلافاصله در کنار هم نیامده‌اند بلکه ابتدا حکایت ابن‌عمری بیان شده و سپس حکایت ابن‌سماک. اجزای حکایت‌ها دو به دو با هم متناظر و متقابل هستند. آنچه هارون در خانه ابن‌عمری می‌بیند و می‌شنود کاملاً با آنچه در خانه ابن‌سماک با آن رو به رو می‌شود متفاوت است. خواننده در تقابل رفتار و گفتار دو زاهد در برابر خلیفه، می‌تواند به درستی درباره آن دو قضاوت کند. در این راستا بیهقی از انواع تقابل‌های معنایی مدد جسته و به فراخور حال در توضیح آموزه‌های فرعی و اصلی داستان و بسط ماتریس اصلی آن‌ها را پرورش داده است.

۱-۱- بیان مسئله

تقابل‌های معنایی در داستان هارون و دو زاهد کاربردی گسترده دارد به گونه‌ای که می‌توان آن را در زمره شاخصه‌های مهم این حکایت قلمداد کرد. بر این اساس، هدف اصلی این پژوهش مشخص کردن انواع تقابل‌های معنایی در حکایت هارون و دو زاهد و تبیین شیوه پردازش و کارکردهای آن به شیوه توصیفی - تحلیلی در حکایت مذکور است که منجر به درک بهتر پیام داستان و جنبه‌های زیبایی‌شناسی نثر بیهقی خواهد شد.

پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخ پرسش‌های زیر است:

(۱) تقابل‌های معنایی در داستان هارون و دو زاهد تاریخ بیهقی چه جایگاه و کارکردی دارد؟

(۲) انواع تقابل‌های معنایی در داستان مذکور کدام‌اند؟

با تأمل در این پرسش‌ها می‌توان دریافت که بیهقی برای پیشبرد هسته اصلی داستان از هر یک از گونه‌های تقابل به چه نحو استفاده کرده و چگونه از آن‌ها برای پیشبرد و تقویت محوری‌ترین اندیشه روایت بهره برده است.

۱-۲- پیشینه پژوهش

به کتاب تاریخ بیهقی و حکایات آن به ویژه حکایت مهم «هارون و دو زاهد» از زوایای مختلف پرداخته شده است؛ با این وجود تا کنون پژوهشی مستقل در باب تقابل‌های معنایی این داستان انجام نشده است. شماری از پژوهش‌های مرتبط به قرار زیر است:

فرضی و پورخالقی چترودی (۱۳۸۸) در مقاله «تأویل حکایت دو زاهد از تاریخ بیهقی بر اساس نظریه ژاک لکان» به بررسی تحلیلی شخصیت‌های اصلی داستان با نگاهی بر آنچه لکان از ساختمان نفسانی آدمی ارائه می‌دهد پرداخته‌اند و شخصیت‌های اصلی را بر این اساس تحلیل کرده‌اند. محمودی (۱۳۹۶) در مقاله «نگاهی به کنش‌های گفتاری در شخصیت‌های داستان دو زاهد از تاریخ بیهقی» معتقد است با تحلیل کنش‌های زبانی هر یک از شخصیت‌های این داستان، موقعیت اجتماعی و لایه‌هایی از ذهنیت آن‌ها پدیدار می‌شود. تحلیل‌های مقاله مذکور بر اساس نظریه کنش‌گفتاری جان سرل، نظریه پرداز معاصر فلسفه زبان و ذهن، شکل گرفته و اساس آن بر پایه گفتار و تحلیل جملات است. این پژوهش در پی آن است تا با استفاده از پنج کنش اظهاری، ترغیبی، عاطفی، تعهدی و اعلامی و توجه به وجه فعل به کار رفته در کلام و نحوه استفاده از جایگزین و کاربرد مستقیم و غیرمستقیم کنش‌ها، توانایی بیهقی را در شخصیت‌پردازی و تأثیرگذاری بر مخاطب بسنجد؛ حال آنکه تقابل‌های معنایی در بستر ساختارگرایی و مفاهیم متضاد واژه شکل می‌گیرد. واژه‌ها با توجه به جفت خود معنا می‌یابند و پیوسته بار ارزشی قطب‌ها در آن مهم است؛ بدین معنا که اغلب یکی از قطب‌ها بار مثبت و دیگری بار منفی دارد و مختص به شخصیت تنها نیست و زمان و مکان و... را هم دربرمی‌گیرد. مهری (۱۴۰۱) در «صدای دستوری سبک در داستان دو زاهد از تاریخ بیهقی» از طریق خوانش متن و بررسی آن از منظر صداهای فعال و منفعل و تحلیل کیفی و کمی آن‌ها به این نتیجه می‌رسد که صداهای فعال و منفعل، نسبتی تقریباً یکسان داشته و تا حد زیادی در راستای تقویت گفتمان قدرت به کار رفته‌اند. حسن‌پناهی (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی تقابل حقیقت و واقعیت در تاریخ بیهقی بر مبنای تحلیل گفتمان»

نگرش بیهقی به حکومت و شاه را با تأکید بر تقابل حقیقت و واقعیت بررسی کرده و از این راه به تبیین نقش بیهقی در گفتمان این کتاب پرداخته است.

۱-۳ - ضرورت و اهمیت پژوهش

یافتن تقابل‌های معنایی و تحلیل آن در کلام به خواننده کمک خواهد کرد تا دریابد هسته فکری یک روایت چیست و نویسنده برای پیشبرد خط سیر و القاء مفاهیم از چه شگردهایی استفاده کرده است. بیهقی به عنوان تاریخ‌نویس و روایتگری چیره‌دست که به ظرایف زبانی نیز به خوبی واقف است ماتریس اصلی داستان را که تقابل دو قطبی زهد راستین / زهد دروغین است به کمک تقابل‌های گوناگون تقویت کرده است. استخراج و مطالعه این گونه‌ها ما را با شیوه تفکر و نگرش این نویسنده توانمند به فروع آموزه‌های زاهدانه آشنا خواهد کرد.

۲- بحث و بررسی

در پژوهش حاضر نخست به گونه‌های مختلف تقابل پرداخته خواهد شد. سپس موارد مرتبط در بافت جمله مورد مذاقه و بررسی قرار خواهد گرفت و اندیشه‌ای که باعث قوام آن است بررسی و تحلیل خواهد شد.

۲-۱- مروری بر تقابل‌های معنایی و گونه‌های آن

دانش ساختارگرایی که در دهه ۱۹۶۰ در مجامع علمی متداول شد کوشید تا کلیه امور فرهنگی و اجتماعی همچون متون ادبی و اسطوره را بر این مبنا تشریح کند و به آن‌ها به شکل سازه‌هایی دلالت‌مند بنگرد؛ بدین معنا که تعدادی از نشانه‌ها برای افرادی که دارای فرهنگ مشترک هستند مجموعه‌ای معنادار خلق می‌کند. (ایبرمز، ۱۳۸۴: ۳۶۳) در حوزه زبان و ادبیات، علم ساختارگرایی به بررسی عواملی می‌پردازد که ساختار یک اثر را به ساختار هنری نزدیک می‌کند و سبب پیوند اجزاء یک اثر با کلیات آن می‌شود. یکی از مهم‌ترین این عوامل، تقابل‌های دوگانه است.

مطالعه تقابل از سابقه‌ای طولانی برخوردار است و حتی به زمان ارسطو بازمی‌گردد. او معتقد بود همه چیز از تضاد نشأت می‌گیرد. حتی به هنگام بحث در باب فلسفه اخلاق نیز بر پایه همین نگرش به تقابل‌ها پیش می‌رود و معتقد است فضیلت و تقوا را باید در تقابل با جفت متقابل‌شان و بر پایه هیئتی دوقطبی اندازه گرفت. (ر.ک: آگدن، ۱۳۹۹: ۲۸-۲۷).

از نظر منتقدان ساختارگرا تقابل‌های دوگانه و تقابل‌های معنایی که از عمده‌ترین فرعیات آن است از مهم‌ترین مؤلفه‌های متن به شمار می‌رود که به فهم بهتر معنای متن کمک می‌کند. «تقابل معنایی هنگام بحث درباره مفاهیم متقابل یا در اصطلاح متضاد واژه‌ها به کار می‌رود. در معنی‌شناسی عمدتاً از اصطلاح تقابل (opposition) به جای تضاد (antonymy) استفاده می‌شود، زیرا تضاد صرفاً گونه‌ای از تقابل به حساب می‌آید. در اکثر فرهنگ‌های لغت انواع تقابل‌های معنایی از قبیل بالا/ پایین، خرید/ فروش، زیر/ رو، خام/ پخته، چپ/ راست و جز آن با برچسب واژه‌های متضاد مشخص شده‌اند و این به خاطر آن است که مفهوم یکی از این واژه‌ها در نقطه مقابل مفهوم واژه دیگر قرار گرفته است. تقابل نوعی از روابط مفهومی میان واژه‌ها است که نشان‌دهنده تضاد میان دو واژه است.» (صفوی، ۱۳۹۹: ۱۱۷-۱۱۸) «تقابل‌های دوگانه که در نشانه‌شناسی نقش مهمی دارند، ساده‌ترین و مهم‌ترین رابطه‌ها در بررسی ساختارها هستند و جولان تحلیلی ساختارگرایان غالباً متأثر از همین تقابل‌های دوگانه است» (حقیقت، ۱۳۸۵: ۵۰۱). لوی استراوس، انسان‌شناس ساختارگرای فرانسوی، ساختار طرح قصه‌های یک ملت را نیز متشکل از تقابل‌های دوگانه‌ای همچون بالا/ پایین، این جهان/ آن جهان، فرهنگ/ طبیعت می‌داند. (اخوت، ۱۳۹۲: ۵۶-۵۵)

لوی استراوس در کتاب «تحلیل ساختار اسطوره» به اصول چهارگانه ساختارگرایی اشاره کرده که یکی از آن‌ها مربوط به تقابل دوگانه است و بر طبق آن «هیچ اصطلاحی جدا از جفت مقابل خود معنا ندارد.» به باور ساختارگرایان تمامی پدیده‌های سطحی، به نظامی ساختاری تعلق دارند که عناصر و اجزای سازنده آن‌ها با یکدیگر ارتباطی منسجم و

تعاملی هدفمند دارند؛ اما فهم ما از این ارتباط تنها از طریق کشف تفاوت‌ها میسر است؛ چنانکه «سفید» را به کمک مفهوم «سیاه» تشخیص می‌دهیم. بنابراین ساده‌ترین شکلی که ذهن انسان می‌تواند تفاوت‌ها را درک کند، در قالب مفاهیمی متضاد است که آن‌ها را «تقابل‌های دوگانه» می‌نامند. (ر.ک: قاسم‌زاده، ۱۳۹۶: ۷۳-۷۴)

تقابل معنایی بر اساس مفهومی که میان دو واژه متضاد ایجاد می‌کند و از منظر زبانی، دارای انواعی است:

الف. تقابل مدرج: در این نوع از تقابل دو واژه‌ای که به لحاظ مفهومی مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند دارای درجه‌بندی هستند؛ مانند دو واژه سرد/گرم. **ب. تقابل جهتی:** در این نوع جهت و سویه دو واژه در تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند؛ مانند رفت/آمد یا ارسال کردن/دریافت کردن. **پ. تقابل مکمل:** در این گونه از تقابل نفی یکی از دو واژه سبب اثبات دیگری می‌شود؛ به عنوان مثال می‌توان به دو واژه زنده/مرده اشاره کرد. «هوشنگ زنده نیست» منجر به اثبات این می‌شود که «هوشنگ مرده است». **ت. تقابل دوسویه:** در این تقابل، متقابل‌ها در رابطه‌ای دوسویه نسبت به یکدیگر قرار می‌گیرند به این معنی که اگر «مریم زن هوشنگ باشد» پس «هوشنگ نیز شوهر مریم است». **ث. تقابل واژگانی:** تقابل واژگانی آن دسته از تقابل‌ها هستند که به کمک تکواژهای منفی‌ساز در تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند؛ مانند آگاه/ناآگاه. **ج. تقابل ضمنی:** در تقابل ضمنی، دو واژه متقابل به ظاهر دارای هیچ‌گونه تقابلی با یکدیگر نیستند و از این لحاظ شاید نسبت به یکدیگر حتی بی‌ارتباط نیز باشند اما نکته در این موضوع است که در تقابل ضمنی دو واژه در ویژگی‌هایی تقابل دارند که جزو شرایط لازم و کافی مفهوم آن‌ها نیست. به عنوان مثال می‌توان به فیل/فنجان اشاره کرد. به ظاهر این دو واژه هیچ‌گونه ارتباطی با یکدیگر ندارند اما در معنی ضمنی آن‌ها تقابل بزرگی و کوچکی وجود دارد. (ر.ک: صفوی، ۱۳۹۹: ۱۱۷-۱۲۰)

نکته‌ای که در تقابل‌های معنایی باید در نظر داشت، «بار ارزشی» قطب‌ها است؛ اغلب یکی از قطب‌ها دارای بار ارزشی مثبت و دیگری دارای بار ارزشی منفی است. گذشته از این مورد، باید به «شبکه هم‌تراز» نیز توجه کرد. «وقتی مجموعه‌ای از تقابل‌های معنایی در کنار همدیگر قرار می‌گیرند، قطب‌های هم‌نام شبکه‌ای هم‌تراز می‌سازند که همه اعضای آن بار ارزشی یکسانی دارند». مورد بعدی، «اصل پیوستگی» است که باید میان اعضای یک شبکه هم‌تراز برقرار باشد و علاوه بر این اصل باید بدانیم اگر یکی از اعضای شبکه تغییر بار دهد، سایر اعضا نیز باید تغییر بار دهند. (آلگونه جونقانی، ۱۳۹۶: ۲۳۱-۲۲۲)

۲-۲- گذری بر حکایت «هارون و دو زاهد»

حکایت هارون و دو زاهد یکی از حکایت‌هایی است که بیهقی برای پند و اندرز در خلال متن تاریخی گنجانده است. حکایت مذکور به شکلی که بیهقی آن را گزارش کرده در هیچ کتابی مشاهده نشد؛ اما حکایت هارون با هر کدام از این دو زاهد به صورت جداگانه در آثار معتبری همانند تاریخ طبری آمده است. اما بیهقی این چند داستان پراکنده را با هم تلفیق کرده و از آن حکایتی خواندنی آفریده است. با اینکه می‌توان تصور کرد بیهقی این چند حکایت را به همین صورتی که خود نقل کرده در کتابی خوانده است، اما به احتمال قریب به یقین باید اذعان کرد که این حکایت‌ها با اینکه کاملاً مستند هستند با قلم توانمند بیهقی پرورده شده و به صورت حکایتی واحد و هدفمند درآمده است. (ر.ک. کرمی، ۱۳۸۹: ۲۱۹-۲۲۴) «چهارچوب اصلی این حکایت با اندکی تفاوت و شاخ و برگ بیشتر در تذکره‌الاولیاء به هارون و فضیل عیاض نسبت داده شده (ر.ک: عطار، ۱۳۸۴: ۸۰-۷۸) و تأثیر بیهقی بر عطار کاملاً مشهود است، به طوری که برخی جملات کاملاً به هم شباهت دارد.» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۱۸۶)

بیهقی از زاویه دید دانای کل (سوم شخص) ابتدا ورود هارون و فضل به سرای ابن عمری، فضای خانه ابن عمری و آنچه را که در آنجا اتفاق می‌افتد توصیف می‌کند؛ سپس

به ترسیم فضای سرای ابن سماک و اتفاقاتی که در آنجا روی می‌دهد می‌پردازد که این دو کاملاً با هم در تقابل هستند. تقابل‌های معنایی این داستان حول محور کلان «زهد ریایی / زهد راستین» شکل گرفته است؛ با این وجود قطب‌های خرد دیگری نیز در جهت تقویت تقابل اصلی روایت وجود دارد که عمده‌ترین آن به قرار زیر است:

الف: تقابل معنایی «فقر و ثروت»: بیهقی رعایت برخی مؤلفه‌ها را برای زاهد راستین ضروری دانسته است. یکی از آن‌ها قطع تعلق خاطر کامل از اسباب و متاع دنیوی است؛ بدین ترتیب که هارون هنگام ورود به منزل ابن سماک می‌بیند او حتی بوریا و چراغ نیز ندارد حال آنکه زاهد دیگر از وسایل رفاهی بی‌نصیب نیست.

ب: تقابل معنایی «طمع و قناعت»: قناعت به عنوان اصلی انکارناپذیر در زهد مطرح است و بیهقی آن را به هنگامی که خلیفه می‌کوشد هر دو زاهد را با کیسه‌ای زر بیازماید به خوبی تشریح کرده است. ابن عمری به بهانه خرج زن و فرزند پیشکش هارون را می‌پذیرد اما ابن سماک با وجودی که در نهایت تنگدستی زندگی می‌کند نمی‌پذیرد و همچنان قناعت می‌ورزد.

ج: تقابل معنایی «توکل و ترس»: ابن سماک به عنوان زاهد راستین این روایت، در قیاس با ابن عمری، سامان‌دهی امور خود را تنها به عهده خداوند گذاشته و حتی از خلیفه نیز بیمی در دل ندارد. این امر در رفتار بی‌پروای او و نصیحت‌هایی که بی‌هیچ ملاحظه به هارون می‌کند تا جایی که پیشکش خلیفه را هم نمی‌پذیرد مشهود است. ابن عمری اما از هیبت هارون بیمناک است؛ بنابراین با او با تأنی و درنگ سخن می‌گوید و حتی او را دعا هم می‌کند.

د: تقابل معنایی «خلیفه و زاهد»: هارون در این روایت به عنوان بالاترین مقام دنیایی و صاحب تمکن و جاه در مقابل زاهد قرار دارد. او با آنکه صاحب همه چیز است خود را

نیازمند نصیحت آن دو زاهد می‌داند و در عین حال از اندرز ابن سماک شدیداً متأثر می‌شود.

۲-۳- کارکرد تقابل‌های معنایی در حکایت «هارون و دو زاهد»

برای اینکه تقابل برخورد دو زاهد بهتر مشخص شود، در این پژوهش قسمت‌هایی از داستان که در تقابل با یکدیگر قرار دارد در کنار هم آمده است تا مقایسه و درک تقابل آن‌ها برای خواننده آسان‌تر و قابل فهم‌تر گردد. به همین منظور وقایع مربوط به سرای زاهد اول (ابن عمری) با حرف «الف» و وقایع مربوط به خانه زاهد دوم (ابن سماک) با حرف «ب» مشخص شده‌اند.

الف-۱) نخست به در سرای عمری رسیدند در بزندن به چند دفعه تا آواز آمد که کیست؟ (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱) و رفتند تا در سرای او (ابن سماک) رسیدند. حلقه بر در بزندن سخت بسیار تا آواز آمد که کیست؟ (همان: ۵۱۴)

قید «چند دفعه» و «سخت بسیار» به دنبال ترسیم دستیابی هارون به هر دو زاهد است؛ گویا از همان آغاز داستان، ورود به خانه ابن عمری راحت‌تر و زودتر اتفاق افتاده است. «درست برعکس سرای ابن عمری که تصویری از مسیر طی شده در اختیار خواننده نیست و این رسیدن زود اتفاق می‌افتد، اینجا با تأکید فاصله توضیح داده شده است. این فاصله را در چند نشانه زبانی می‌توان سراغ گرفت. یکی در ترکیب «رفتند تا». حرف اضافه «تا» بعد از فعل «رفتند» مفید معنای مسافت است. دوم کیفیت «در زدن» است که به صورت «سخت بسیار» توصیف شده است.» (فرضی و پورخالقی چترودی، ۱۳۸۸: ۱۳۵)

تقابل «در بزندن چند دفعه/ در بزندن سخت بسیار» از نوع تقابل مدرج است.

الف-۲) جواب دادند که در بگشایید، کسی است که می‌خواهد که زاهد را پوشیده ببیند. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۲) گفتند: ابن سماک را می‌خواهیم. (همان: ۵۱۴)

در جواب مهمانان، در مورد ابن عمری، بر زاهد بودن او تأکید شده است ولی درباره ابن سماک، فقط به گفتن نام، اکتفا شده است.

الف-۳) کنیزکی کم‌بها بیامد و در بگشاد. هارون و فضل و دلیل معتمد هر سه در رفتند. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۳) این آواز دهنده برفت، دیر بیود و باز آمد که «از ابن سماک چه می‌خواهید» گفتند که «در بگشایید که فریضه شغلی است.» (همان: ۵۱۴)

این گزاره‌ها ورود هارون و همراهان را به خانه دو زاهد نشان می‌دهد. درباره ابن عمری، کنیز زود در را باز کرده و هارون و همراهان وارد خانه می‌شوند. ولی درباره ابن سماک، گشودن در و ورود مهمانان به خانه، به طول می‌انجامد و با سؤال از دلیل آمدن آنان همراه است که مهمانان می‌گویند «فریضه شغلی است.» در خانه ابن عمری تنها در همین آغاز داستان است که کنیزک نقش دارد و در را باز می‌کند ولی در داستان ابن سماک چندین بار از آغاز تا پایان داستان نقش کنیزک را مشاهده می‌کنیم و حتی چندین بار با هارون و همراهان گفتگو می‌کند. گویی مقام و منزلت هارون در سرای ابن سماک بسیار پایین‌تر از مقام او در خانه ابن عمری است.

تقابل «ورود آسان و بی‌وقفه به خانه/ ورود سخت و با تأخیر به خانه» از گونه تقابل مدرج است.

الف-۴) یافتند عمری را در خانه به نماز ایستاده و بوربایی خلق افکنده و چراغدانی بر کون سبویی نهاده. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۴) مدتی دیگر بداشتند بر زمین خشک، فضل آواز داد آن کنیزک را که در گشاده بود تا چراغ آرد. کنیزک بیامد و ایشان را گفت: تا این مرد مرا بخریده است من پیش او چراغ ندیده‌ام. هارون بشگفت بماند، و دلیل را بیرون فرستادند تا نیک جهد کرد و چند در زد و چراغی آورد و سرای روشن شد. فضل کنیزک را گفت شیخ کجاست؟ گفت بر این بام. بر بام خانه رفتند پسر سماک را دیدند در نماز می‌گریست و این آیت می‌خواند: *أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا، وَبِزَمَانٍ مِّنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ* (همان: ۵۱۴)

پس از ورود هارون و همراهان به سرای ابن عمری، در سه جمله کوتاه با فضای خانه و وضعیت ابن عمری آشنا می‌شویم در حالی که همین بخش درباره ابن سماک در تعداد جملاتی بسیار بیشتر آمده است.

در خانه ابن عمری بوریایی کهنه پهن شده ولی در خانه ابن سماک مهمانان بر زمین خشک می‌نشینند. مرحوم فیاض در پاورقی این صفحه نوشته است: «محمّل است که در اینجا عبارتی بوده باشد از این قبیل: پس کنیزکی در بگشاد و ایشان در رفتند و بنشستند در تاریکی بر زمین خشک.» (بیهقی، ۱۳۵۶: ۵۱۳)

خانه ابن عمری با چراغدانی روشن شده است ولی خانه ابن سماک تاریک است و هیچ چراغی ندارد، به گونه‌ای که مهمانان خود برای تهیه چراغ به خانه همسایه می‌روند. (همان: ۵۱۴)

تقابل «وجود بوریا و چراغ / عدم وجود بوریا و چراغ» از نوع تقابل مکمل است.

درباره نماز خواندن ابن عمری تنها فعل «به نماز ایستادن» آمده است در حالی که برای ابن سماک، نماز همراه با گریه و خواندن و تکرار آیه «*أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا*» توصیف شده است. ابن عمری در خانه عبادت می‌کند. شاید به گونه‌ای ریاکارانه که مهمانان به محض ورود به خانه او را ببینند ولی ابن سماک بر بام و به دور از اهل خانه مشغول نماز است چرا که آنجا تمرکز و حضور قلب بیشتر است.

تقابل «خانه/ بام» در این حکایت نوعی تقابل ضمنی است که در آن گذشته از عدم ارتباط ظاهری دو قطب متقابل، دو عنصر به لحاظ مفهومی رو در روی یکدیگر قرار می-گیرند. علاوه بر این تقابل «خانه/ بام» به گونه‌ای متضمن تقابل جهت «پایین/ بالا» نیز است. تقابل «پایین/ بالا» از تقابل‌های پربسامد در متون ادبی، دینی و عرفانی است که بر طبق آن همواره بالا از پایین برتر دانسته شده است. بالا، قطب مثبت و خیر و پایین، قطب منفی و شرّ قلمداد شده است.

«هر واژه درون متن به طور بالقوه ردپای همه واژه‌های غایب را با خود دارد. درک و دریافت واژه حاضر با واژگان غایب، تقابل‌های درون‌متنی را آشکار می‌کند که بیانگر لایه‌های پنهان متن است؛ لایه‌هایی که بر پس‌زمینه باورهای فرهنگی استوار است. این تقابل‌های درون‌متنی، به اعتقاد دریدا، سلسله‌مراتبی و پلکانی هستند؛ یعنی همواره یک جزء برتر از جزء دیگر پنداشته می‌شود و این برتری، نه بدیهی و طبیعی که کاملاً فرهنگی است، مثل برتر دانستن روز از شب، روشنایی از تاریکی، مرد از زن، سپیدی از سیاهی و...؛ بنابراین با یافتن تقابل‌های درون هر متن و با تشخیص اینکه کدام جزء ممتاز شمرده می‌شود، می‌توان به نکات مهمی درباره ایدئولوژی‌ای دست یافت که متن از آن حمایت می‌کند.» (شریف نسب، ۱۳۹۴: ۵-۶)

تقابل «نماز عادی و معمول/ نماز همراه گریه و تکرار آیه» از گونه تقابل مدرج است.

تقابل «نماز در خانه/ نماز بر بام» از گونه تقابل ضمنی است و اگر خانه را در مفهوم پایین و بام را در مفهوم بالا در نظر بگیریم، تقابل «پایین/ بالا» نوعی تقابل جهت است. با توجه به درونمایه حکایت می‌توان به استعاره‌های مفهومی «حقیقت یا صداقت بالاست» و «دروغ یا ریاکاری پایین است» دست یافت.

الف-۵) هارون و فضل بنشستند مدتی تا مرد از نماز فارغ شد و سلام بداد. (بیهقی،

ب-۵) پس سلام بداد که چراغ دیده بود و حسّ مردم شنیده (بیهقی: ۵۱۴)

با توجه به جمله نخست، ابن عمری پس از ورود مهمانان، «مدتی» همچنان به نماز ادامه می‌دهد ولی چون در خانه ابن سماک چراغ وجود نداشته، او به محض دیدن نور چراغ، متوجه آمدن مهمانان می‌شود، «حسّ مردم» می‌شنود و نمازش را به پایان می‌رساند. یعنی «از شدت استغراق در عبادت، قبلاً متوجه کسی نشده بود، با آمدن چراغ حس کرد و بو برد که کسی آمده است.» (بیهقی، ۱۳۵۶: ۱۱۸۶)

تقابل «سلام دادن نماز بعد از مدتی / سلام دادن نماز بی وقفه» از نوع تقابل مدرّج است.

الف-۶) پس روی بدیشان کرد. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۶) روی بگردانید و گفت سلام علیکم. هارون و فضل جواب دادند و همان لفظ گفتند. (همان: ۵۱۴)

روی گرداندن ابن سماک با سلام به مهمانان همراه است. در داستان ابن عمری سخنی از سلام کردن و پاسخ شنیدن نیست.

الف-۷) و گفت: شما کیستید و به چه شغل آمده‌اید؟ (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۷) پس، پسر سماک گفت: بدین وقت چرا آمده‌اید و شما کیستید؟ (همان: ۵۱۴)

اولین سؤالی که ابن عمری می‌کند این است که «شما کیستید؟» در حالی که اولین سؤالی که ابن سماک از مهمانان می‌پرسد این است که «بدین وقت چرا آمده‌اید؟» این سؤال با توجه به جمله‌ای که ابن سماک در ادامه می‌گوید که «روا نیست مردمان را از حالت خویش درهم کردن»، در حقیقت اعتراض است به ورود آنان که هنگام نماز خواندن به نزد او آمده‌اند و عبادت او را مختل کرده‌اند.

الف-۸) فضل گفت: امیرالمؤمنین است، تبرک را به دیدار تو آمده است. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۸) فضل گفت: امیرالمؤمنین است به زیارت تو آمده است که چنان خواست که تو را ببیند. (همان: ۵۱۴)

فضل در هر دو سرا در جواب صاحب‌خانه، بلافاصله هارون را معرفی می‌کند و او را امیرالمؤمنین می‌خواند.

الف-۹) گفت: جزاک الله خیراً، چرا رنجه شد؟ مرا بایست خواند تا پیامدمی، که در طاعت و فرمان اویم که خلیفه پیغامبر است علیه‌السلام و طاعتش بر همه مسلمانان فریضه است. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۹) گفت: از من دستوری بایست به آمدن و اگر دادمی آنگاه پیامدی، که روا نیست مردمان را از حالت خویش درهم کردن. (همان: ۵۱۴)

یکی از بارزترین تقابل‌ها در این حکایت در همین بخش است. ابن‌عمری از تعارفات معمول استفاده می‌کند؛ ابتدا برای هارون دعای خیر می‌کند و بعد می‌گوید چرا شما قدم رنجه کردید؟ دستور می‌دادید تا خود خدمت می‌رسیدم، چون هارون خلیفه پیامبر است و اطاعتش بر همه واجب است. این سخن ابن‌عمری که «مرا بایست خواند تا پیامدمی» در تناقض آشکار با مطلبی است که به هارون گزارش داده بودند مبنی بر اینکه ابن‌عمری زاهدی است که نزدیک هیچ سلطان نرفته و نمی‌رود. در حالی که ابن‌سماک به هیچ وجه خود را در مرتبه‌ای پایین‌تر از هارون نمی‌بیند و می‌گوید که باید اول از من اجازه می‌گرفتید و بعد می‌آمدید.

تقابل «ابراز خوشحالی از آمدن خلیفه و بیان تعارفات مرسوم / ابراز ناراحتی از آمدن خلیفه» نوعی تقابل مدرج محسوب می‌شود.

الف-۱۰) فضل گفت اختیار خلیفه این بود که او آید. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۰) فضل گفت چنین بایستی، اکنون گذشت، خلیفه پیغامبر است علیه السلام و طاعت وی فریضه است بر همه مسلمانان، و تو در این جمله درآمدی که خدای عزوجل می گوید «و اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم» (همان: ۵۱۴)

باز هم فضل جواب دو زاهد را می دهد. خطاب به ابن سماک، با لفظ تحقیر آمیز «تو»، همان کلام قبلی ابن عمری را بیان می کند که هارون خلیفه است و اطاعتش بر همه واجب و سپس برای تأیید این نظر، به آیه قرآن استناد می کند و در واقع هارون را مصداق «اولی الامر» می خواند که اطاعتش بر همه واجب است.

الف-۱۱) گفت خدای عزوجل حرمت و حشمت او بزرگ کناد چنانکه او حرمت بنده او بشناخت. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۱) پسر سماک گفت: این خلیفه بر راه شیخین می رود - و به این عدد خواهیم بوبکر و عمر رضی الله عنهما را - تا فرمان او برابر فرمان پیغامبر علیه السلام دارند؟ گفت روّد. گفت عجب دانم، که در مکه که حرم است این اثر نمی بینم، و چون اینجا نباشد توان دانست که به ولایت دیگر چون است. فضل خاموش ایستاد. (همان: ۵۱۴)

ابن عمری باز هم در حق هارون دعا می کند چرا که حرمت بنده او (ابن عمری) را شناخته است. او سعی می کند در گفتار و کردار خود کمترین بی احترامی نسبت به هارون نداشته باشد.

ابن سماک با صراحت می گوید که هارون را به عنوان خلیفه پیامبر قبول ندارد زیرا بر راه شیخین نمی رود. ابن سماک اینقدر این نظر خود را با قاطعیت بیان می کند که فضل خاموش می شود و هیچ دفاعی از خلیفه نمی کند.

«از نشانه‌های موجود در متن نتیجه می‌گیریم که پایه‌های اعتقادی ابن‌سماک از ابن‌عمری قوی‌تر است. او مغلوب فضل نمی‌شود. ابن‌سماک با حذف «پیغامبر» از عبارت «خلیفه پیغامبر» و لحن تحقیرآمیز «این خلیفه»، درگیری با فضل را ادامه می‌دهد. از این لحظه به بعد جملات کوتاه‌تر و کوبنده‌تر می‌شود. سرانجام در این کشمکش ابن‌سماک موفق می‌شود فضل را سرکوب کند و به همین دلیل فضل در سرای او نقش کمرنگی را دار است.» (فرضی و پورخالقی چترودی، ۱۳۸۸: ۱۳۶)

تقابل «دعا کردن در حق خلیفه/ اعتراض به خلیفه و مملکت‌داری او» تقابل مکمل است.

الف-۱۲) هارون گفت ما را پندی ده و سخنی گوی تا آن را شنویم و بر آن کار کنیم. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۲) هارون گفت مرا پندی ده که بدین آمده‌ام تا سخن تو بشنوم و مرا بیداری افزایش دهد. (همان: ۵۱۴)

در این بخش از حکایت، هارون لب به سخن می‌گشاید و هدف خود را از آمدن به سرای دو زاهد بیان می‌کند. از آنجا که ابن‌عمری در گفتار و رفتار خود، بسیار هارون را از خود بالاتر می‌بیند، هارون در مقابل ابن‌عمری برای خود از واژگان «ما»، «شنویم» و «کار کنیم» استفاده می‌کند. ولی در برابر ابن‌سماک که برای هارون ارزشی ویژه قائل نبوده، هارون نیز برای خود واژگانی چون «مرا»، «آمده‌ام» و «بشنوم» به کار می‌برد.

هارون از هر دو زاهد تقاضای پند می‌کند ولی هدف خود را از شنیدن پند ابن‌عمری، به کار بستن پند می‌داند و هدف از شنیدن پند ابن‌سماک را تنبّه و «بیداری» می‌خواند.

تقابل ما (ضمیر اول شخص جمع)/ من (ضمیر اول شخص مفرد) گونه‌ای تقابل ضمنی است.

الف-۱۳) گفت: ای مرد گماشته بر خلق خدای عزوجل، ایزد، عز و علی بیشتر از زمین به تو داده است تا [به] بعضی از آن، خویشان را از آتش دوزخ باز خری. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۳) گفت یا امیرالمؤمنین از خدای عزوجل بترس که یکی است، هنباز ندارد و به یار حاجتمند نیست. (همان: ۵۱۵)

ابن عمری در نخستین پند، با جمله «ایزد عز و علی بیشتر زمین به تو داده است» در بیان قدرت و پادشاهی هارون غلو می کند و در ادامه تلویحاً هارون را دعوت به بخشش می کند ولی ابن سماک او را به تقوا و ترس از خدا فرامی خواند و سپس به ستایش خداوند می پردازد. «خدا یکی است» حاوی این پیام است که سلطان واقعی خدا است. در واقع ابن سماک با این کلام منزلت اجتماعی هارون را در نظرش بی ارزش می کند. خویشان را از آتش دوزخ خریدن نشانی از عبادت زاهدانه - تجاری است که تمام عبادت‌های آدمی را در جهت ترس از دوزخ و طمع رسیدن به بهشت جهت می دهد. (فرضی و پورخالقی چترودی، ۱۳۸۸: ۱۳۲)

ابن عمری پند خود را با مدح خلیفه آغاز می کند در صورتی که ابن سماک در آغاز پند خود، صراحتاً از فعل امری «بترس» خطاب به خلیفه استفاده می کند و سپس خداوند را ستایش می کند.

تقابل مدح خلیفه / مدح خداوند به تقابل مکمل نزدیک است.

الف-۱۴) و دیگر در آینه نگاه کن تا این روی نیکوی خویش بینی و دانی که چنین روی به آتش دوزخ دریغ باشد، خویشان را به گرو و چیزی مکن که سزاوار خشم آفریدگار گردی جل جلاله. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۴) و بدان که در قیامت تو را پیش او بخواهند ایستایند و کارت از دو بیرون نباشد. یا سوی بهشت برند یا سوی دوزخ، و این دو منزل را سه دیگر نیست. (همان: ۵۱۵)

ابن عمری با چالپوسی و نگاهی ظاهربینانه در دومین پند خود، از «روی نیکو»ی هارون سخن می‌گوید و از او می‌خواهد در آینه روی نیکوی خود را ببیند و بداند که دریغ است این روی زیبا به آتش دوزخ بسوزد. در حالی که ابن سماک بدون هیچ‌گونه مدحی، هارون را از روز قیامت می‌ترساند و اینکه هارون را یا به بهشت می‌برند یا به دوزخ.

تقابل ستایش زیبایی خلیفه/عدم ستایش آن، تقابل مکمل است.

الف-۱۵) هارون بگریست و گفت دیگر گوی. گفت ای امیرالمؤمنین از بغداد تا مکه، دانی که بر بسیار گورستان گذشتی، بازگشت مردم آنجا است، رو آن سرای آبادان کن، که در این سرای مقام اندک است. هارون بیشتر بگریست. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۵) هارون به درد بگریست چنانکه روی و کنارش تر شد. (همان: ۵۱۵)

هارون پس از شنیدن دو پند از ابن عمری، می‌گرید و بلافاصله از ابن عمری تقاضای پند دیگر می‌کند. او نیز هارون را به ناپایداری و گذرا بودن این دنیا هشدار می‌دهد و هارون بیشتر می‌گرید. در مورد ابن سماک مشاهده می‌کنیم که هارون پس از شنیدن پند او (ترس از خداوند و روز قیامت) بسیار متأثر می‌شود و «به درد» می‌گرید «چنانکه روی و کنارش تر» می‌شود. در حالی که برای گریه پس از پند ابن عمری، چنین توصیفات و قیودی نیامده است.

تقابل «گریستن/گریستن به درد همراه با تر شدن روی و کنار» گونه‌ای تقابل مدرج محسوب می‌شود.

الف-۱۶) فضل گفت ای عمری بس باشد، تا چند از این درشتی، دانی که با کدام کس سخن می‌گویی؟ (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۶) فضل گفت ایها الشیخ دانی که چه می‌گویی؟ شک است در آن که امیرالمؤمنین جز به بهشت رود؟ (همان: ۵۱۵)

فضل هر دو زاهد را عتاب می‌کند و از آن‌ها می‌خواهد که سخن خود را تمام کنند.

الف-۱۷) زاهد خاموش گشت. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۷) پسر سماک او را جواب نداد و از او باک نداشت و روی به هارون کرد و گفت: یا امیرالمؤمنین این فضل امشب با تو است و فردای قیامت با تو نباشد و از تو سخن نگوید و اگر گوید نشنوند. تن خویش را نگر و بر خویشتن بیخشای. فضل متحیر گشت و هارون چندان بگریست تا بر وی بترسیدند از غش. پس گفت مرا آبی دهید. پسر سماک برخاست و کوزه آب آورد و به هارون داد، چون خواست که بخورد او را گفت: «بدان ای خلیفه سوگند دهم بر تو به حق قرابت رسول علیه السلام که اگر تو را بازدارند از خوردن این آب به چند بخری؟» گفت: «به یک نیمه از مملکت.» گفت: «بخور گوارنده باد.» پس چون بخورد گفت: «اگر این چه خوردی بر تو ببندد چند دهی تا بکشاید؟» گفت: «یک نیمه مملکت.» گفت: «یا امیرالمؤمنین مملکتی که بهای آن یک شربت است سزاوار است که بدان بس نازشی نباشد، و چون درین کار افتادی باری داد ده و با خلق خدای عزوجل نیکویی کن.» (همان: ۵۱۵)

ابن عمری بعد از عتاب فضل، فوراً خاموش می‌شود و دیگر چیزی نمی‌گوید ولی ابن-سماک با شجاعت و جسارت تمام، هیچ جوابی به فضل نمی‌دهد و خطاب به هارون سخنان خود را ادامه می‌دهد. به هارون می‌گوید به طرفداری فضل فریفته نشود چرا که در قیامت کاری از دست او بر نمی‌آید. فضل از این سخنان دچار حیرت می‌شود و هارون به اندازه‌ای می‌گرید که نزدیک است از هوش برود و آب طلب می‌کند. ابن‌سماک خود آب را برای هارون می‌آورد و سپس همین نوشیدن آب را نیز بهانه‌ای می‌کند برای از بین بردن تکبر خلیفه؛ و سرانجام نیز او را به «داد» و «نیکویی با خلق خدا» دعوت می‌کند.

«زمانی که هارون و فضل به نزد ابن عمری می‌روند گفتارها کوتاه است و اثباتی، اما در مواجهه با ابن سماک گفتارها طولانی می‌شود. ابن سماک از آن جایی که بیمی از هارون و فضل ندارد و از مال و منصب دنیا بی‌نیاز است در برابر فضل از جمله‌های ترغیبی امری استفاده می‌کند و وی را در جایگاه پایین‌تری نسبت به خود قرار می‌دهد.» (محمودی، ۱۳۹۶: ۶) «با وجود جایگاه اجتماعی یکسانی که دو زاهد دارند اما به جهت تفاوتی که در اندیشه و دروئیات آن دو هست، کنش گفتاری متفاوتی در سخن آن‌ها وجود دارد که نشان از توجه یا بی‌توجهی آن‌ها نسبت به دنیا و صاحبان قدرت دارد.» (همان: ۱۱)

تقابل «سکوت کردن/ ادامه دادن پند و اندرز» تقابل مکمل است.

الف-۱۸) هارون اشارت کرد تا یک کیسه پیش او نهاد. خلیفه گفت خواستیم تا تو را از حال تنگ برهانیم و این فرمودیم. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۸) هارون گفت پذیرفتم. و اشارت کرد تا کیسه پیش آوردند، فضل گفت: «آنها الشیخ، امیرالمؤمنین شنوده بود که حال تو تنگ است و امشب مقرر گشت. این صلت حلال فرمود، بستان.» (همان: ۵۱۵)

پس از شنیدن پندها، هارون با کیسه‌ای زر، دو زاهد را می‌آزماید. در مورد ابن عمری تنها این جمله از زبان خلیفه آمده است که «خواستیم تا تو را از حال تنگ برهانیم» ولی درباره ابن سماک دو قید به آن اضافه شده است؛ یکی اینکه این صلت حلال است و دیگر اینکه «امیرالمؤمنین شنوده بود که حال تو تنگ است، و امشب مقرر گشت». درحالی‌که خطاب به ابن عمری به حلال یا حرام بودن صلت و نیز اثبات فقیر بودن زاهد از جانب خلیفه اشاره‌ای نشده است. پس به نظر می‌رسد اگر ابن سماک زرها را بپذیرد، عذرش از نظر خلیفه موجه‌تر است.

الف-۱۹) عمری گفت: «صاحب العیال لأیفلح أبدا» چهار دختر دارم و اگر غم ایشان نیستی نپذیرفتمی، که مرا بدین حاجت نیست.» (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۱۹) پسر سماک تبسم کرد و گفت: «سبحان الله العظيم. من امیرالمؤمنین را پند دهم تا خویشتن را صیانت کند از آتش دوزخ و این مرد بدان آمده است تا مرا به آتش دوزخ اندازد، هیهات هیهات! بردارید این آتش از پیشم که هم اکنون ما و سرای و محلت سوخته شویم.» (همان: ۵۱۵)

ابن عمری بدون هیچ اعتراضی، فی الفور هدیه خلیفه را می‌پذیرد و برای توجیه این کار، عیالوار بودن و چهار دختر داشتن را بهانه می‌کند. درحالی که ابن سماک بسیار عصبانی می‌شود و خلیفه را با لفظ تحقیرآمیز «این مرد» می‌خواند. از آنجا که ابن سماک در پندهای خود به خلیفه او را از آتش دوزخ بر حذر داشته است، می‌گوید: «من امیرالمؤمنین را پند دهم تا خویشتن را صیانت کند از آتش دوزخ و این مرد بدان آمده است تا مرا به آتش دوزخ اندازد». در ادامه به گونه‌ای که گویا با چشم بصیرت خود، کیسه زر را به شکل آتش می‌بیند، استعاره «آتش» را به جای «زر» به کار می‌برد و «هیاهات هیهات» گویان می‌خواهد که «این آتش» را از پیشش بردارند، آتشی که به حدی سوزاننده است که نزدیک است ابن سماک و خانه و حتی محله او را بسوزاند.

تقابل «پذیرفتن کیسه زر به بهانه فقیر و عیالوار بودن/ رد کردن کیسه زر و اعتراض شدید» نوعی تقابل مکمل است.

الف-۲۰) هارون برخاست و عمری با وی تا در سرای پیامد تا وی برنشت و برفت. (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب-۲۰) و برخاست و به بام بیرون شد و پیامد کنیزک و بدوید و گفت: بازگردید ای آزادمردان که این پیر بیچاره بسیار به درد برداشتید. هارون و فضل بازگشتند و دلیل، زر برداشت و برنشتند و برفتند. (همان: ۵۱۵)

پایان حکایت هارون با دو زاهد نیز در تقابل کامل با یکدیگر است. در سرای ابن عمری، ابتدا هارون برمی‌خیزد و سپس ابن عمری طبق تعارفات معمول، هارون را تا در خانه

بدرقه می‌کند و همان‌جا منتظر می‌ماند تا هارون سوار مرکب می‌شود و می‌رود. درحالی‌که ابن‌سماک پس از اینکه کیسه زر را می‌بیند و با خشم آن را رد می‌کند، به سرعت برمی‌خیزد و به پشت بام (که قبل از ورود مهمانان در آنجا مشغول عبادت بود) می‌رود. «آخرین نشانه‌ای که از متن در اختیار ما است بازگشت ابن‌سماک به بام یعنی همان فضای عبادت با معبودش است. او پس از رد کردن زرها به موقعیت مکانی که ابتدای داستان به آن اشاره شد باز می‌گردد. خواننده این برگشت را در سرای ابن‌عمری نمی‌بیند.» (فرضی و پورخالقی چترودی، ۱۳۸۸: ۱۳۹) به این معنا که زاهد نخست، به تقرّب و منزلت اولیه خود باز نمی‌گردد.

سپس کنیزک باشتاب نزد هارون و همراهان می‌آید و از آن‌ها می‌خواهد که خانه را ترک کنند زیرا «این پیر بیچاره» یعنی ابن‌سماک را «بسیار به درد» داشتند. راهنمایی که همراه هارون آمده بود، زر را برمی‌دارد و همه با هم بر مرکب سوار شده و برمی‌گردند. پس در سرای ابن‌سماک نه تنها از بدرقه خبری نیست بلکه کنیز خانه، مهمانان را با عتاب از خانه بیرون می‌کند.

تقابل «بدرقه خلیفه/ بدرقه نکردن، رفتن به بام و اعتراض کنیز به خلیفه» تقابل مکمل است.

در پایان حکایت، هارون‌الرشید بر اساس آزمونی که انجام داده است، نظر خود را درباره دو زاهد بیان می‌کند:

الف- (۲۱) و در راه فضل را گفت «مردی قوی سخن یافتیم عمری را، ولکن هم سوی دنیا گرایید، صعبا فریبنده که این درم و دینار است! بزرگا مردا که از این، روی برتواند گردانید.» (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۱۳)

ب- (۲۱) هارون همه راه می‌گفت: «مرد این است» و پس از آن حدیث پسر سماک بسیار یاد کردی. (همان: ۵۱۵)

به لحاظ زبانی مهم‌ترین تقابل‌های معنایی به کاررفته در حکایت مذکور به قرار زیر و اغلب از گونهٔ مدرج و مکمل است:

گونه‌های تقابل در حکایت هارون و دو زاهد

نوع تقابل	سرای ابن سماک	سرای ابن عمری
مدرج	ورود سخت و با تأخیر	ورود آسان و بی‌وقفه
ضمنی	نماز بر بام	نماز در خانه
مدرج	نماز همراه با گریه و تکرار آیهٔ قرآن	نماز عادی
مکمل	عدم وجود بوریا و چراغ	وجود بوریا و چراغ
مدرج	تمام کردن نماز	طول دادن نماز
مدرج	ابراز ناراحتی از آمدن خلیفه	ابراز خوشحالی از آمدن خلیفه و بیان تعارفات مرسوم
مکمل	اعتراض به خلیفه و مملکت‌داری او	دعا کردن در حق خلیفه
مدرج	پند خلیفه به صراحت و همراه با ستایش خداوند	نصیحت غیرصریح خلیفه همراه با مدح و ستایش او
ضمنی	استعمال ضمیر اول شخص مفرد به وسیلهٔ خلیفه	به کار بردن ضمیر اول شخص جمع به وسیلهٔ خلیفه
مدرج	گریستن به درد و به شدت	گریستن

مکمل	ادامه دادن پند و اندرز	سکوت کردن
مکمل	رد کردن کیسه زر و اعتراض شدید	پذیرفتن کیسه زر به بهانه فقر و عیالوار بودن
مکمل	بدرقه نکردن، رفتن به بام و اعتراض کنیز به خلیفه و همراهان	بدرقه خلیفه تا آستانه در

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت از همان ابتدا تقابل بر فضای روایت حاکم است. چنانکه می‌بینیم اجزای متقابل بلافاصله در کنار هم نیامده‌اند بلکه نخست به حکایت ابن عمری پرداخته شده و سپس حکایت ابن سماک نقل شده است. تقابل‌های مذکور هم در گفتار و هم در رفتار دو زاهد نمایان است. آنچه هارون در خانه ابن عمری می‌بیند و می‌شنود با آنچه در خانه ابن سماک با آن رو به رو می‌شود کاملاً متفاوت است. خواننده در تقابل رفتار و گفتار دو زاهد در برابر خلیفه، می‌تواند به درستی درباره آن دو قضاوت کند.

ابن عمری خود را در جایگاه پایین‌تری نسبت به هارون حس می‌کند ولی ابن سماک خود را در جایگاه بالاتری از خلیفه قرار می‌دهد و از او ترسی ندارد. طمعی که ابن عمری به عنوان یک زاهد ریاکار به مال دنیا و بخشش خلیفه دارد باعث شده از موضع ضعف صحبت کند. تمام تعارفات معمول را به جا می‌آورد. سخنانش بسیار کوتاه است و به محض اینکه فضل اعتراض می‌کند، خاموش می‌شود. گویا حرص و طمع زبانش را بسته است و جسارت لازم را برای صحبت کردن ندارد. ابن سماک از آنجا که زاهدی حقیقی است و طمعی به صله هارون ندارد، سخنانش طولانی‌تر، جسورانه‌تر و پند و موعظه‌اش صریح‌تر است. بخشی از حکایت که مربوط به خانه ابن عمری است حدوداً یک صفحه است حال آنکه بخشی که به خانه ابن سماک ارتباط دارد حجمی دو برابر دارد و حدوداً دو صفحه است.

۳- نتیجه گیری

بیهقی تاریخ نگاری معمولی نیست بلکه صاحب جهان بینی ژرف و عمیقی است که در خلال غالب روایت هایش مشهود است. او به خوبی از فواید و اغراض تربیتی و اخلاقی تاریخ مطلع بوده و بدین جهت در ضمن نقل وقایع تاریخی از تأکید بر بن مایه های تعلیمی آن نیز غفلت نورزیده است. داستان های او در فضایی از تأمل و تنبّه می گذرد و بسیاری از آن ها نیز صبغه ای از زهد و تصوّف دارد. داستان «هارون و دو زاهد» در زمره این حکایت ها است. متن روایت مذکور تشکیل دهنده یک نظام فکری و ماتریسی از تقابل است. تقابل کلان حکایت (زهد واقعی / زهد ریایی) است و سایر تقابل های خردتر همچون «فقر / ثروت»، «طمع / قناعت» و «توکل / ترس» در جهت تقویت آن و سایر سویه های متقابل بنیادین شکل گرفته است. این تقابل از همان ابتدا و زمانی که بیهقی احوال دو زاهد را در قالب دو روایت مجزا از هم نقل می کند بر فضای داستان حاکم است.

تحلیل حکایت مذکور مبین آن است که بیهقی برای ایجاد مفهوم تقابل از دو شیوه استفاده کرده است. دسته نخست تقابل هایی است که به دلیل ثابت بودن دو قطب متباین و تغییرناپذیری مفهوم ذاتی آن، در یک ساحت خارجی نمود پیدا کرده است و تقابل های دوگانه در مفهومی فراتر از تضاد، یکدیگر را کاملاً نقض می کنند، مانند دل بستگی ابن - عمری به دنیا در قیاس با ابن سماک؛ بدین معنا که زاهد دنیا طلب نخست نمی تواند «مرد کامل» باشد و به سعادت اخروی برسد. مفهوم این امر که ابن سماک در خانه ای عاری از وسایل رفاهی زندگی می گذراند و یا به هنگام ورود هارون به منزل در بام خانه مشغول عبادت است به طور ذاتی با وضعیت ابن عمری که زاهدی ریایی است و در رفاهی نسبی به سر می برد یا در سطح فرودین منزل نماز می گزارد در تباین است. تقابل های دسته دوم کاربردی فراتر از ویژگی های ذاتی خود دارند بدین معنا که دو قطب مثبت و منفی اگرچه که در ظاهر مفهومی متضاد دارند اما در باطن مایه کمال یکدیگر می شوند. مثلاً در پایان روایت که هارون به عنوان خلیفه وقت مسلمانان تنها به وسیله کنیز خانه و حتی بدون

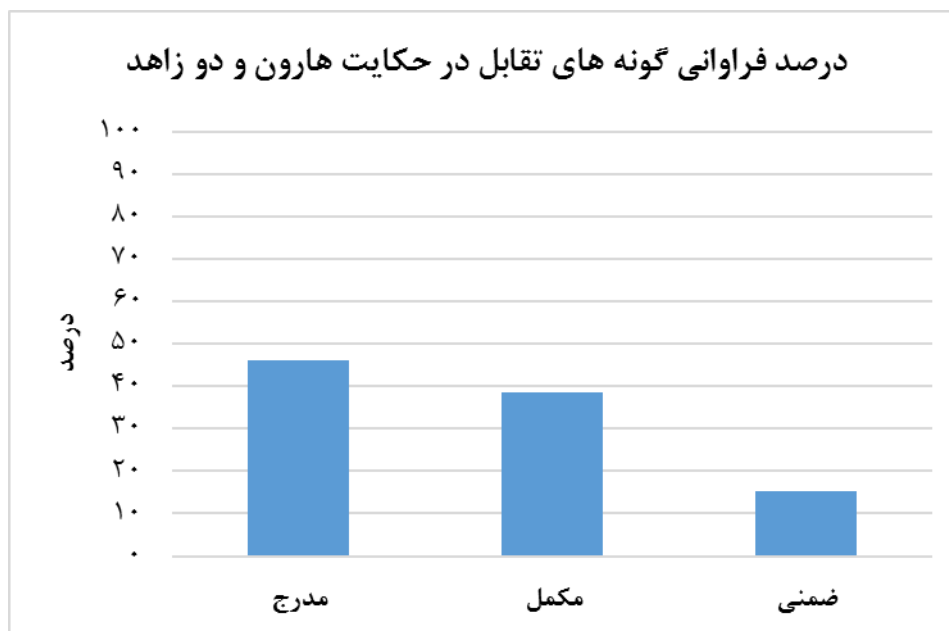
مشایعت ابن سماک به خارج از منزل هدایت می‌شود، شاهد تقابل «خلیفه/ زاهد» هستیم که در نهایت سویه منفی «خلیفه» علیرغم بدرفتاری زاهد مذکور به قطب مثبت تقابل متمایل می‌شود و با عبارت «مرد این است» بر کار ابن سماک صحه می‌گذارد و تفاوت زاهدان ریایی و راستین را به عینه درمی‌یابد و به معرفت می‌رسد. در تقابل معنایی «ابراز خوشحالی / ناراحتی از حضور خلیفه به عنوان مهمان» که اولی واکنش زاهد ریایی و دومی متعلق به زاهد راستین است نیز با اینگونه رویکرد مواجهیم؛ بدین معنا که تلخی نسبت به حضور مهمان، اگرچه نادرست و دارای بار منفی است اما جهت استکمال بحث تمایز زهد دروغین و حقیقی به کار رفته و در نهایت به قطب معنایی مثبت مبدل می‌گردد.

به طور کلی شیوه تعلیم و پندآموزی بیهقی به دو روش است. در پاره‌ای موارد غیرمستقیم و آمیخته با تساهل و نرمش و در سایر اوقات صریح، بی واسطه و مستقیم است و او در این راستا تقابل‌های معنایی متناسب را برمی‌گزیند. مثلاً در حکایت مذکور برخی از صفات را برای زاهد غیرقابل اجتناب و عدول از آن را غیرممکن می‌داند. بنابراین مستقیم و قاطعانه به تفهیم این آموزه‌ها می‌پردازد و از تقابل معنایی «مکمل» که در آن تنها امکان تحقق یکی از مفاهیم متقابل وجود دارد استفاده می‌کند. مثلاً در باب تعلق خاطر زاهد به امور دنیوی تنها دو تصویر پیش روی مخاطب می‌نهد؛ اگر راستین است حتی «چراغ و بوریا» هم که در حکم ملزومات اولیه زندگی است در اختیار ندارد و اگر دارد، دروغین و ریاکار است. حد وسطی هم وجود نخواهد داشت. یا زاهد حقیقی، کیسه زر پیشکش خلیفه را نمی‌پذیرد و این امر را تقبیح می‌کند؛ حال آنکه زاهد متظاهر، به بهانه مخارج زن و فرزند قبح مسأله را می‌زداید و این اصل مهم را زیر پا می‌گذارد. در نمونه دیگر حاکم جائز، یا سخت قابل نکوهش و تاختن است و یا می‌بایست به او کرنش کرد.

بیهقی در عین حال در راستای ترسیم مفهوم «زهد» نقش برخی مباحث را فرعی و آن‌ها را مسامحه‌پذیرتر می‌داند. بنابراین به گونه غیرمستقیم به ارشاد و هدایت مخاطب می‌پردازد و از «تقابل مدرج» استفاده می‌کند. در این تقابل صفات و احوال به لحاظ کیفی قابل

درجه‌بندی است. مثلاً «گریستن» را از ملائمت زهد می‌داند اما به «شدید گریستن» بیشتر متمایل است و این حالت را به ابن‌سماک نسبت می‌دهد و یا آمیزش کامل با خلق را نفی نمی‌کند اما با پذیرش توأم با تانی و درنگ افراد به درون خلوت موافق‌تر است. می‌توان گفت «تقابل‌های ضمنی» این روایت و توجه به توسع معنایی واژه نیز در جهت تقویت تقابل‌های مدرج آن به کار رفته است.

در میان تقابل‌های معنایی حکایت مذکور، بسامد «تقابل مدرج» بیشتر است و به نظر می‌رسد بدین معنا است که علیرغم تعبیر اسلامی ندوشن که بیهقی را مردی بزرگ‌منش، عبوس و جدی دانسته؛ دست کم در این روایت شخصیت او منعطف‌تر و تمایلات زاهدانه‌اش همراه با مدارای بیشتر است و در فهم و پذیرش آن به مخاطب آزادی عمل بیشتری می‌دهد.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. آگدن، چارلز کی. (۱۳۹۹). *تقابل (تحلیل زبان شناختی و روان شناختی)*. ترجمه کورش صفوی. چاپ اول. تهران: علمی.
۲. اخوت، احمد. (۱۳۹۲). *دستور زبان داستان*. چاپ اول. اصفهان: فردا.
۳. ایبرمز، ام. اچ. (۱۳۸۴). *فرهنگ توصیفی اصطلاحات ادبی*. ترجمه سعید سبزیان. چاپ اول. تهران: رهنما.
۴. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۵۶). *تاریخ بیهقی*. تصحیح علی اکبر فیاض. چاپ دوم. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
۵. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۸۹). *تاریخ بیهقی*. ۲ جلد. تصحیح محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی. چاپ سوم. تهران: سخن.
۶. جهاننیده، سینا. (۱۳۷۹). *متن در غیاب استعاره (بررسی ابعاد زیباشناسی تاریخ بیهقی)*. چاپ اول. رشت: چوبک.
۷. چهری، طاهره و دیگران. (۱۳۹۲). «تحلیل تقابل‌ها و تضادهای واژگانی در شعر سنایی». *پژوهشنامه گوهر گویا*. دوره ۷، شماره ۲. صص ۱۵۸-۱۴۱.
۸. حقیقت، سیدصادق. (۱۳۸۵). *روشن‌شناسی علوم سیاسی*. چاپ اول. قم: نشر دانشگاه مفید.
۹. حیاتی، زهرا. (۱۳۸۸). «بررسی نشانه‌شناختی عناصر متقابل در تصویرپردازی اشعار مولانا». *فصلنامه نقد ادبی*. دوره ۲، شماره ۶. صص ۲۴-۷.
۱۰. شریف‌نسب، مریم. (۱۳۹۴). «تقابل‌های دوگانه در داستان‌های عامه». *دو فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه*. دوره ۳، شماره ۶. صص ۲۱-۱.
۱۱. صفوی، کورش. (۱۳۹۹). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. چاپ ششم. تهران: سوره مهر.
۱۲. عطار، فریدالدین محمد. (۱۳۸۴). *تذکره الاولیاء*. تصحیح و توضیحات محمد استعلامی. چاپ پانزدهم. تهران: زوار.
۱۳. فرضی، سارا و پورخالی چترودی، مه‌دخت. (۱۳۸۸). «تأویل حکایت دو زاهد از تاریخ بیهقی بر اساس نظریه ژک لکان». *جستارهای ادبی*. دوره ۴۲، شماره ۱۶۴. صص ۱۴۲-۱۱۵.
۱۴. قاسم‌زاده، علی. (۱۳۹۶). *همزیستی ادبیات تطبیقی و نظریه‌های ادبی*. چاپ اول. قزوین: جهاد دانشگاهی.
۱۵. کرمی، محمدحسین. (۱۳۸۹). *بررسی تحلیلی حکایت‌های تاریخ بیهقی*. چاپ اول. مشهد: به‌نشر.

۱۶. محمودی، معصومه. (۱۳۹۶). «نگاهی به کنش‌های گفتاری در شخصیت‌های داستان دو زاهد از تاریخ بیهتی». در **چهارمین همایش متن‌پژوهی ادبی**. تهران، ۳۰ آذر ۱۳۹۶. صص ۲۴۰-۲۱۱.